

*Мар'ян Скаб
Дмитро Плантон*

НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ (на прикладі дієслівної категорії стану)

У статті проаналізовано особливості функціонування дієслівної категорії стану української мови з погляду виявлення в ній української національної ментальності. Засвідчену носіями мови неприродність таких конструкцій, де діяча-людину виражено формою орудного відмінку – відмінку знаряддя дії – пояснено здавна розвиненими відчуттями самодостатності, незалежності та власної відповідальності за життя – ментальними рисами, через наявність яких у світогляді українців невиправдане прирівнювання вільної людини до неживого предмета вважали образою людської особистості. Проаналізовано українські переклади пасивних конструкцій, поширених у західноєвропейських мовах, і виявлено у реченнях з трьома типами пасивних конструкцій залежно від семантики суб'єкта-діяча послідовне відтворення пасивного стану за допомогою активних конструкцій, що свідчить про нетиповість для української мови грамеми пасивного стану.

Ключові слова: категорія стану, ментальність, орудний відмінок, екзистенційний індивідуалізм, граматичний рівень мови.

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. Сучасні українські мовознавці нерідко намагаються особливостями національної ментальності пояснити специфіку мовних одиниць, здебільшого лексичних та фразеологічних. Незважаючи на труднощі при подібних дослідженнях, як-от: невиробленість єдиної методологічної основи, відсутність чітких критеріїв встановлення ментальнісних характеристик, можливий певний суб'єктивізм, такий підхід до вивчення національної мови, безсумнівно, правильний і перспективний, адже розвиток способу мислення мовців впливає і на вибір та спосіб називання явищ об'єктивної дійсності, тому важливо з'ясувати зв'язок між найглибшими мисленнєвими структурами народу та системою номінативних знаків, які він використовує. О. Ткаченко слушно зауважує: «...оскільки національна ментальність міститься в думці, а думка відбивається в мові, звідси доходимо висновку, що національна ментальність є змістом кожної національної мови, а національна мова є формою національної ментальності» [12, с. 8]. Чітко зазначивши

предметом своїх студій зв'язок мови та ментальності, з означених позицій аналізували українську мову Т. Беседіна [2], Л. Райська [10], О. Ткаченко [12], Н. Магас [7] та ін. Водночас варто звертати увагу і на зв'язок між ментальністю та граматичною системою мови, оскільки на відміну від лексичного рівня мови, що акумулює пізнавальний досвід мовців та утворює системну сукупність знаків для номінації довколишніх явищ, граматичний рівень виражає об'єктивні зв'язки між цими явищами в дійсності і представляє світобачення та світосприйняття народу при відтворенні у мові означених зв'язків, тобто граматичних значень. Особливо актуальним для українського мовознавства є з'ясування ментальнісних характеристик тих граматичних значень та категорій, що досі не мають усталеного нормативного статусу та відрізняються своїми властивостями від аналогічних категорій у мовах, з якими українська мова контактувала та взаємодіяла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі найповніше критерії мовної ментальності в граматиці описав О. Ткаченко, зазначивши наявність здрібніло-пестливих форм для інфінітивів (*купусі, купці, купусеньки*) та навіть слова *ворог* для української мови [12, с. 14], натякаючи на особливу лагідність народу, а також подавши виразні особливості граматичної системи інших мов, як-от існування переповідного способу дієслова для болгарської мови, який допомагає болгариніві уникати відповідальності за правдивість сказаного у висловленні будь-якої величини [12, с. 14], специфічних форм іменників та займенників у корейській та японській мовах, що уможливають вираження різноманітних відтінків шанобливості, прийнятої в цих країнах [12, с. 13–14], і наявність у більшості індоєвропейських мов граматичної категорії роду, чого зовсім немає в далекосхідних мовах і що дає змогу створювати народно-поетичні символи на основі спільності роду неживого предмета та статі людини на кшталт *дівчина-калина, юнак-дуб* тощо [12, с. 12–13]. Але вияви національної ментальності на рівні окремих граматичних категорій та її вплив на розвиток останніх ще не ставали об'єктом спеціальних досліджень. Тому вважаємо за доцільне та можливе простежити впливи національної ментальності на важливу дієслівну категорію, що безпосередньо утворює семантико-синтаксичну структуру речення та виражає головні компоненти думки, – категорію стану.

Мета статті – виявити ментальнісні характеристики дієслівної категорії стану української мови, яка є однією з найдискусійніших в

українській граматиці. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати головні особливості дієслівної категорії стану української мови, описати ті риси української ментальності, що допоможуть розкрити сутність специфіки аналізованої категорії, проаналізувати дібраний лінгвальний матеріал (переклади українською мовою мікроконтекстів із пасивним конструкціями англійської та німецької мов, які частіше їх використовують), щоб зробити об'єктивні висновки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Терміном *ментальність* ми позначаємо своєрідний спосіб мислення та сприйняття навколишньої дійсності, властивий людині як духовній та соціальній істоті, а також соціальним групам, сформований психічними, культурно-історичними, релігійними та іншими чинниками. Це найглибший, часто несвідомий комплекс мисленневих структур людини, який зумовлює її особисте світобачення та зумовлює реакцію на природні чи соціальні явища. В українській науці на позначення цього явища вживають два слова, часом безсистемно – *ментальність* та *менталітет*. Наприклад, І. Старовойт, визначив його як *менталітет* [11, с. 7], хоча свою працю назвав «Західноєвропейська та українська *ментальність*...» (курсив наш. – Д. П., М. С.). О. Ткаченко, даючи своє означення поняття «національна ментальність», аналізує його означення в закордонних джерелах (англійському, німецькому, французькому та польському) [12, с. 5], а в цих мовах (окрім польської) виступають слова *mentality*, *Mentalität*, *mentalité*, при цьому сам послідовно вживає слово *ментальність*. О. Бондаренко пропонує вживати терміни *ментальність* та *менталітет* як «тотожні поняття» [3, с. 177]. Ми вживатимемо лише слово *ментальність* з метою закріплення змісту «характеристики, що формують світосприйняття» за одним словом, тому що воно містить українські морфеми (суфікс *-ість* вказує на високий ступінь абстрактності явища) і від нього можна утворити похідні потенційні слова (*ментальнісний*, *ментальнісність*).

Зрозуміло, що в представників певної етнічної групи, які проживають в тих самих природних умовах, ведуть схожий спосіб життя, сповідують одну релігію, мають однакову систему моральних цінностей, буде приблизно однаковий життєвий досвід, і ця обставина сформує спільні світогляд, уявлення про життя та методи осмислення світу. Водночас у кожного дорослого члена спільноти є особистий

досвід, що значною мірою зумовлює його власну ментальність, часом відмінну від загальногрупової. Проте можна говорити, що загалом спосіб мислення та світосприйняття визначеної групи людей буде схожим, близьким. Б. Цимбалістий писав: «Трудно теж сподіватися, щоб кожний член етнічної групи віддзеркалював повністю національні риси. В одного їх більше, в другого менше, а в третього можуть бути протилежні. Йдеться завжди про риси більшості народу» [15, с. 70]. Світогляд та досвід своїх батьків потім засвоюють діти, які через виховання та власні спостереження набувають навичок виживання в цьому соціумі, переймають його методи осмислення світу та моделі поведінки. Отже, головною умовою для існування національної ментальності є безперервність поколінь, нерозривний канал передачі набутих знань, світовідчужань.

Подібний механізм існування має мова. Діти опановують мову своїх батьків як систему називання предметів, ознак, явищ і водночас вбирають типові моделі вираження думки. Не виключено, що вони не будуть єдиноможливими для її висловлення, але саме їх у переважній більшості випадків уживатимуть носії мови і одразу зауважать нетиповість іншого виразу, який порушує встановлену логіку прийнятої моделі.

Головна особливість української категорії стану полягає в несприйнятті українцями пасивних конструкцій з орудним відмінком на позначення діяча, природного виконавця дії. Цей висновок можна зробити хоча б із зауваги звичайного носія української мови, яку наводить Б. Антоненко-Давидович: «...старий колгоспник, почувши, як хтось голосно прочитав з газети фразу: *«Трактористами з бригади Коваленка виорано 10 га з багатьма огріхами»*, слушно зауважив: *«Ну, це вже брешуть! Такого, щоб людьми орали, як колись, ще за панщини, було, тепер не водиться, – тракторами оремо»* [6, с. 221]. З наведеного уривка переконаємося, що українці орудний відмінок міцно асоціювали з позначенням знаряддя та засобу дії, і прирівняння людини до безвільного предмета суперечило нормам висловлення. Попри те, що українці за часів СРСР пережили немало знущань із боку влади та були частиною командно-адміністративного економічного механізму, коли й справді могло здатися, ніби людина – лише знаряддя для виконання державних завдань, для носіїв української мови такі конструкції все одно зберігали відтінок штучності, оскільки їх привнесено здебільшого з російської мови, де орудний відмінок на

позначення діяча вживають доволі часто і ніхто не відчуває чогось неприродного. Вочевидь, це пов'язано з давніми і глибокими переконаннями українців про людину як індивідуальність, яку не можливо прирівняти до неживого, бездіяльного та безвільного предмета. Джерела цих уявлень варто шукати в національній ментальності.

Описуючи українську ментальність, найбільше звертатимемо увагу на ті її риси, що допоможуть зрозуміти особливості функціонування категорії стану української мови, а саме: несприйняття її носіями пасивних конструкцій із логічним суб'єктом-людиною у формі орудного відмінку.

Природно припустити, що підвалини української ментальності почали своє формування тоді, коли жили ті етнічні групи, племена, народності, які є предками сучасного українського етносу. Л. Залізняк переконує, що «Культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу – визначальний показник його віку і часу народження» [5, с. 53], а «Безперервність етнокультурного розвитку на теренах прабатьківщини українців між Карпатами, Прип'яттю та Середнім Подніпров'ям простежується від населення празької культури V–VII ст.» [5, с. 60]. Отже, від V–VII ст. після Різдва Христового бере початок українська ментальність. Найдавнішими її рисами можна вважати ті, які були притаманні таким праукраїнським племенам, як білі хорвати, деревляни, дуліби, тиверці, поляни. Ці племена оселилися в зоні родючих земель, помірного клімату, доступу до води та деревини, мали свійських тварин. Будучи забезпеченими природними ресурсами, давні українці не мали потреби в наступальних війнах, потрібно було тільки оборонятися. Представник названих племен міг самотійно себе захистити, прогодувати, облаштувати своє життя і при цьому нікому не підкорятися. Він розумів, що відповідальність за власний добробут лежить на ньому самому, тому потрібно бути сильною та вільною особистістю. Такі переконання сприяли виникненню ментального явища, яке І. Поліщук назвав «екзистенційним індивідуалізмом» [9, с. 86]. Самодостатність означала високий рівень незалежності, через яку давні українці дуже неохоче визнавали над собою чийсь владу, волюючи навіть при зовнішній покорі зберегти духовну і, при нагоді, фактичну самотійність.

Яскравими свідченнями цього є той факт, що таке рідне для сучасного українця християнство найдавніші його пращури по-справжньому прийняли далеко не одразу. Д. Антонович писав, що «...коли

Володимир із дружиною перейшли на християнство і скинули Перуна, то людність поставилася до цього байдуже, як до зміни князівського ритуалу, що населення менше обходить. Тому офіційне охрещення пройшло легко (підкреслення наші. – Д. П., М. С.)» [1]. Він же вважав: «Що ж до селянських мас, то приведення їх до християнської віри взагалі треба датувати на кілька століть пізніше, а зі слідами двовір'я ще велася боротьба у XVIII і XIX століттях...» [1]. І. Огієнко застерігав від хибного уявлення про те, що давні українці з радістю погодилися відмовитися від віри батьків і прийняти нову: «У нас звичайно прийнято думати, ніби християнство легенько заводилося собі серед українського народу... Насправді ж справа відбувалася зовсім не так. Мирного прийняття християнства не було, народ завзято боронив свою віру, скрізь були бунти, й часто доводилося хрестити народ у власній крові його, доводилося хрестити його вогнем та мечем» [8, с. 62]. Традицію боротьби за самостійність, а тим самим за вільну особистість та індивідуальність продовжують епоха козацтва – час, коли феодално залежні селяни навмисне тікали на непідконтрольні землі задля облаштування життя по-новому, по-своєму і на тих землях творили державу з головними на той історичний період українськими цінностями – православною (своєю, а не чужою католицькою) вірою та українською (рідною, а не накиненою польською) мовою – та епоха інтелектуального спротиву за українського Відродження XIX–XX ст., коли українці завдяки винахідливості з метою відстояти свої прагнення змогли вшанувати Т. Шевченка та П. Куліша всупереч урядовій забороні називати вулиці їхніми прізвищами, утворивши назви від імені: Паньківська та Тарасівська; також, на думку О. Ткаченка, відкрити український клуб «Родина» в Києві вдалося «не без впливу того, що російською мовою назва ця виглядала навіть патріотично «Родина» [12, с. 163].

Екзистенційна потреба власного простору, бажання бути вільними, тривала історична боротьба українців проти поневолення виробила особливе ставлення до людської індивідуальності. Прагнення рівності всередині колективу, відчуженість від інституту влади та повага до особистості займали чільні позиції у світогляді українця і не сприяли поширенню протилежних цінностей – сліпої покори, прагненню вірно служити кому-небудь чи бути знаряддям у чийось руках. Такі світосприймальні настанови зумовили те, що графему орудного відмінку, первинне значення якої – вираження знаряддя чи

засобу дії – українці не сприймали як відповідну для вираження діяча в реченні (крім виразів типу *передати братом, сповістити товаришем, отримати кур'єром*, де людина справді була засобом виконання дії) і пасивних конструкцій уникали, уживаючи натомість активні конструкції, де суб'єкт займає природну позицію підмета в називному відмінку.

Для підтвердження висловлених припущень можна порівняти тексти західноєвропейськими мовами, де пасивний стан уживано ширше, та їхні українські переклади. При цьому аналізувати варто, на нашу думку, переклад, виконаний у кінці ХІХ – початку ХХ ст., коли ще не існувало кодифікованої норми, що радить не вживати пасивних конструкцій. Інакше важко буде визначити, чи перекладач не використав пасивну конструкцію з власного мовного чуття чи внаслідок дії мовної норми. Тоді ми зможемо виявити природне відтворення таких конструкцій українською мовою. Із цих причин досліджено переклади новел Г. Клейста «Маркіза О...» та Ч. Діккенса «Рукопис божевільного», здійснені І. Франком наприкінці ХІХ ст. До того ж переклади І. Франка вкажуть на справді народний спосіб вираження суб'єктно-об'єктних відношень у реченні, оскільки всю письменницьку й громадську діяльність Каменяра було спрямовано на розвиток та благо народу, і ці ж такі переклади зроблено для народу зрозумілою для нього мовою. До розгляду залучаємо речення, у яких станове значення виражає первинний предикат (присудок на формально-синтаксичному рівні речення). Саме первинному предикатові властиві трансформації актив/пасив. Вторинний предикат, формально виражений дієприкметниковим зворотом із пасивним дієприкметником минулого часу, може виражати лише пасивне значення. Оскільки ми аналізуємо варіанти відтворення пасивного стану, наразі залишаємо поза увагою конструкції, позбавлені варіативності.

Залежно від семантики суб'єкта можна виокремити три групи пасивних конструкцій: 1) трикомпонентні пасивні конструкції, де логічним суб'єктом дії є людина або гурт людей; 2) трикомпонентні пасивні конструкції, де логічним суб'єктом дії є нелюдина; 3) двокомпонентні пасивні конструкції без формально вираженого суб'єкта дії. Усього методом суцільної вибірки віднайдено 22 конструкції (12 німецькомовних та 10 англомовних).

До конструкцій першого типу (5 мікроконтекстів) віднесено такі: *Doch ehe sich die Abschätzung noch, hier der Bedrängnisse, denen man in*

der Festung, dort der Greuel, denen man auf dem platten Lande ausgesetzt sein konnte, auf der Waage der weiblichen Überlegung entschieden hatte: war die Zitadelle von den russischen Truppen schon berennt, und aufgefordert, sich zu ergeben [17] – Та заким іще способом жіночого обмірковування розважено докладно, що гірше – чи невігоди, яких можна було ждати в кріпості, чи страховища, на які можна було наразитися на селі, **на цитадель вдарило російське військо і візвало її, аби піддалася** [14, с. 252]; *...daß einer von den, durch den Grafen F... verwundeten, Frevlern, da er in dem Korridor niedergesunken, von den Leuten des Kommandanten in ein Behältnis geschleppt worden, und darin noch befindlich sei* [17] – ...що один із злочинців, поранених графом Ф., упав у коридорі, **звідки його комендантові люди зтягли до комірки, де він лежить і досі** [14, с. 255]; *Wenn alsdann die Frau Marquise hoffen könne, durch ihn glücklich zu werden...* [17] – Як тоді пані маркіза матиме надію **бути з ним щасливою...** [14, с. 258]; *Da ihr jedoch kürzlich von ihm eine so große Verbindlichkeit auferlegt worden sei...* [17] – Та що недавно на неї **впало** супроти нього таке велике **зобов'язання** [14, с. 258], *...indem bei so vielen vortrefflichen Eigenschaften, die er in jener Nacht, da das Fort von den Russen erstürmt ward...* [17] – ...бо при таких **многих прегарних прикметах**, які він виявив тої ночі, коли **росіяни штурмували фортецю...** [14, с. 263]. Показовими є відтворення німецьких виразів *er... von den Leuten des Kommandanten in ein Behältnis geschleppt worden* як **звідки його комендантові люди зтягли до комірки** (при дослівному він був зтягнений до комірки людьми коменданта) та *durch ihn glücklich zu werden* як **бути з ним щасливою** (при дослівному стати ним ошасливленою). Отже, для І. Франка активна конструкція в українській мові справді природніша для відтворення суб'єктно-об'єктних відношень. Причиною цього, на нашу думку, є особливості ментальності українців, для яких орудний відмінок (відмінок знаряддя дії) не може бути формою для називання діяча там, де цього можна уникнути.

До конструкцій другого типу (2 мікроконтексти) належать такі: *I was borne upon the arms of demons who swept along upon the wind...* [16] – **Руки демонів несли мене, мели понад землю...** [13, с. 710]. *Strange feelings came over me, and thoughts, forced upon me by some secret power, whirled round and round my brain* [16] – **Дивні чуття оволоділи мною. Якась таємнича сила нашіптувала мені гадки, що клекотіли і бурхали в моїй голові** [13, с. 705]. У двох випадках пере-

кладач перебудував конструкцію на активну із властивим мові називанням діяча у формі називного відмінку. У цьому вбачаємо принцип аналогії: якщо речення з вираженим діячем-людиною будують в активній конструкції, тоді за наявності діяча-нелюдини фразу теж побудуємо звично, в активній конструкції, не ламаючи природного способу вираження думки.

Конструкцій третього типу виявилось найбільше (15), напр.: *Der Platz war in kurzer Zeit völlig erobert* [17] – *В короткім часі укріплення здобуто зовсім* [14, с. 253]; *Der Graf setzte sich,.. und sagte, daß er, durch die Umstände gezwungen, sich sehr kurz fassen müsse; daß er, tödlich durch die Brust geschossen, nach P... gebracht worden wäre...* [17] – *Граф сів... і відповів, що під тиском обставин мусить говорити коротко: смертельно раненого в груди його занесли до П...* [14, с. 257]; *...daß er plötzlich mit Depeschen nach Neapel geschickt worden ware...* [17] – *...нараз його вислано з депешами до Неаполя...* [14, с. 257]; *How I was praised!* [16] – *Як мене величали!* [13, с. 704]; *How I was courted!* [16] – *Кілько тих приятелів волочилося за мною!* [13, с. 704]. Переклад двох останніх речень показує, наскільки неприродним було би їх дослівне відтворення: *Як(ий) я був хвалений, звеличений; Як(ий) я був улещений, оточений увагою, зваблений»,* тому тут вжито звичайну активну конструкцію, де логічний діяч (хоч і не названий) і об'єкт дії займають властиві синтаксичні позиції. Цікавими є контексти *Der Platz war ... erobert – укріплення здобуто* та *er ... geschickt worden ware – його вислано*. Безособову форму на **-но, -то** зазвичай вважають пасивною. Проте в цих конструкціях спостерігаємо «повну комунікативну нівеляцію семантико-синтаксичної позиції підмета» [4, с. 244], тобто діяча в будь-якій відмінковій формі тут не передбачено, а важливим складником пасивної конструкції є саме наявність синтаксеми діяча у формі орудного відмінку, хай невираженого, але логічно потрібного. Також ця форма вимагає знахідного відмінку, як звичайне перехідне дієслово в активній конструкції, через що є всі підстави вважати безособову форму на **-но, -то** її різновидом. Тоді висновуємо, що І. Франко послідовно вживав активні конструкції для відтворення пасивного стану. Це можна пояснити тим, що в аналізованих реченнях, хоча діяча й не названо, він неявно, але присутній, сама семантика предикатів вказує на винятково людську здатність виконати таку дію. Навіть попри те, що формально діяча «не існує», логічно мовець розуміє, що він мусить бути, і це теж «хтось», якась

людина. Оскільки українцям не властиво вживати орудного відмінку на позначення людей-діячів при предикаті (тому що можна його назвати в активній конструкції), то навіть у реченнях, де людину-діяча не названо, спрацьовує підсвідома звичка вживати активну конструкцію, аби не ламати питомого способу вираження думки.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отже, такі особливості української ментальності, як екзистенційний індивідуалізм, несприйняття чиеїсь влади над собою і велика пошана до людської особистості та гідності зумовили обмеження використання пасивних конструкцій через те, що в них діяча-людину виражено формою орудного відмінку – відмінку знаряддя дії. Вони можливі, але малоприродні для української мови. Зауважуємо, що проаналізовані переклади відбивають традиції мововжитку кінця XIX – початку XX ст., а також мовної культури самого І. Франка. Не виключено, що в інших перекладах пасивні конструкції не буде відтворено саме активними. Проте більшість випадків уживання активних конструкцій замість пасивних у перекладах письменника і сучасні приписи щодо вживання станових конструкцій чітко вказують на існування вже описаної тенденції.

Політика насильного зближення російського та українського народів, а також їхніх мов за часів СРСР усе ж призвела до змін у ментальності та мові українців, унаслідок чого в українській мові поширилися пасивні конструкції, утворювані на зразок російських. Предметом майбутніх досліджень будуть зміни ментальності українців та її відображення на функціонуванні пасивних конструкцій в українській мові.

Література

1. Антонович Д. Передхристиянська релігія українського народу [Електронний ресурс] / Д. Антонович. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/cultur/cult12.htm>
2. Беседіна Т. Специфіка української ментальності: мовний аспект / Т. Беседіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 4–9.
3. Бондаренко О. Українська національна ментальність та освітня культура: точки стикання / О. Бондаренко // Гуманіт. вісн. Запоріз. держ. інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 173–180.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Залізняк Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позицій сучасної етнології / Л. Залізняк // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Т. 2 : Культура. – К. : [б. в.], 1997. – С. 52–60.

6. Карікова Н. Про внормування синтаксичних конструкцій із дієслівними формами на **-но**, **-то** (поради з культури мови від 1920-х рр. і до сучасності) / Н. Карікова // Зб. Харк. істор.-філол. т-ва. – Х. : [б. в.], 2011. – Т. 14. – С. 221–242.
7. Магас Н. Мовна репрезентація ментальних структур / Н. Магас // Етнос і культура. – 2011–2012. – № 8–9. – С. 168–174.
8. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви / І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – Т. 1–2. – 284 с.
9. Поліщук І. Ментальність українства : політичний аспект / І. Поліщук // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 86–92.
10. Райська Л. Українська мова в етноментальному просторі / Л. Райська // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту. Сер. : Філософські науки. – 2010. – Вип. 75. – С. 36–38.
11. Старовойт І. Західноєвропейська і українська ментальність: компаративний аналіз / І. Старовойт. – Тернопіль : Діалог, 1995. – 183 с.
12. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) / О. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
13. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 томах. Т. 51 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 2008. – 992 с.
14. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. Т. 25 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – 607 с.
15. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66–96.
16. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Access mode : <https://ebooks.adelaide.edu.au/d/dickens/charles/d54pp/complete.html#>
17. Kleist H. Die Marquise von O... [Electronic resource] / H. Kleist. – Access mode : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/die-marquise-von-o-1-580/1>

References

1. Antonovych D. Peredkhrystyianska relihiia ukrainskoho narodu [Elektronnyi resurs] / D. Antonovych. – Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/cultur/cult12.htm>
2. Besiedina T. Spetsyfyka ukrainskoi mentalnosti: movnyi aspekt / T. Besiedina. // Nauka. Relihiia. Suspilstvo. – 2000. – № 2. – S. 4–9.
3. Bondarenko O. Ukrainska natsionalna mentalnist ta osvitnia kultura: tochky stykannia / O. Bondarenko // Humanit. visn. Zaporiz. derzh. inzhenernoi akademii. – 2008. – Vyp. 34. – S. 173–180.
4. Vykhovanets I. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : akademichna hramatyka ukrainskoi movy / I. Vykhovanets, K. Horodenska ; za red. I. Vykhovantsia. – K. : Univ. vyd-vo «Pulsary», 2004. – 400 s.
5. Zalizniak L. Etnohenez ukrainsiv ta yikhnikh susidiv z pozytsii suchasnoi etnolohii / L. Zalizniak // Nauk. zap. Nats. un-tu «Kyievo-Mohylianska akademiia». – Т. 2 : Kultura. – К. : [б. в.], 1997. – S. 52–60.
6. Karikova N. Pro vnormuvannia syntaksychnykh konstruktsii iz diieslivnymy formamy na **-no**, **-to** (porady z kultury movy vid 1920-kh rr. i do suchasnosti) / N. Karikova // Zb. Khark. istor.-filol. t-va. – Kh. : [б. в.], 2011. – Т. 14. – S. 221–242.

7. Mahas N. Movna reprezentatsiia mentalnykh struktur / N. Mahas // Etnos i kultura. – 2011–2012. – № 8–9. – S. 168–174.
8. Ohiienko I. Ukrainska tserkva: Narysy z istorii ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy / I. Ohiienko. – K. : Ukraina, 1993. – T. 1–2. – 284 s.
9. Polishchuk I. Mentalnist ukrainstva: politychnyi aspekt / I. Polishchuk // Liudyna i polityka. – 2001. – № 1. – S. 86–92.
10. Raiska L. Ukraiska mova v etnomentalnomu prostori / L. Raiska // Visn. Chernihiv. derzh. ped. un-tu. Ser. : Filosofski nauky. – 2010. – Vyp. 78. – S. 36–38.
11. Starovoiit I. Zakhidnoievropeiska i ukrainska mentalnist: komparatyvnyi analiz / I. Starovoiit. – Ternopil : Dialoh, 1995. – 183 s.
12. Tkachenko O. Mova i natsionalna mentalnist (sproba suchasnoho syntezy) / O. Tkachenko. – K. : Hramota, 2006. – 240 s.
13. Franko I. Dodatkovi tomy do zibrannia tvoriv u 50 tomakh. T. 51 / I. Franko. – K. : Nauk. dumka, 2008. – 992 s.
14. Franko I. Zibrannia tvoriv. U 50 t. T. 25 / I. Franko. – K. : Nauk. dumka, 1980. – 607 s.
15. Tsymbalistyi B. Rodyna i dusha narodu / B. Tsymbalistyi // Ukrainska dusha. – K. : Feniks, 1992. – S. 66–96.
16. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Access mode : <https://ebooks.adelaide.edu.au/d/dickens/charles/d54pp/complete.html#>
17. Kleist H. Die Marquise von O... [Electronic resource] / H. Kleist. – Access mode : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/die-marquise-von-o-1-580/1>

Скаб Марьян, Плантон Дмитрий. Национальная ментальность как фактор развития грамматической системы языка (на примере глагольной категории залога). В статье проанализированы особенности функционирования глагольной категории залога украинского языка с точки зрения выявленной в ней национальной ментальности. Подтверждённую носителями языка несвойственность конструкций, в которых исполнитель действия-человек выражен формой творительного падежа – падежа орудия действия – объяснено издавна развитыми чувствами самодостаточности, независимости и собственной ответственности за жизнь – теми ментальными чертами украинцев, из-за которых неоправданное приравнивание свободного человека к неживому предмету её носители считали оскорблением человеческой личности. Результаты анализа украинских переводов пассивных конструкций, распространённых в западноевропейских языках, выявили последовательное воспроизведение в предложениях с тремя типами пассивных конструкций в зависимости от семантики субъекта-исполнителя действия пассивного залога при помощи активных конструкций, что подтверждает нетипичность для украинского языка грамматики пассивного залога.

Ключевые слова: категория залога, ментальность, творительный падеж, экзистенциальный индивидуализм, грамматический уровень языка.

Skab Marian, Planton Dmytro. National Mentality as a Factor of the Grammatical System of Language (Through the Example of Verbal Category of Voice). The article analyzes the peculiarities of functioning of the verbal category of

voice in the Ukrainian language from the perspective of identifying Ukrainian national mentality in it. It is proved by native speakers that the structures where a person-doer is expressed by the instrumental case are unnatural for Ukrainians and it is explained by the well-developed sense of self-sufficiency, independence and responsibility for their own lives – these are mental traits, due to which it is considered an offence to the human person to unjustifiably even a free person and an inanimate object in the Ukrainian world view. The authors analyzed Ukrainian translations of passive constructions, widespread in the Western languages and found consistent reproduction of passive voice by means of active structures in the sentences with three types of passive constructions depending on the semantics of the subject-figure, this fact proving that passive voice grammeme is not typical for the Ukrainian language.

Key words: voice category, mentality, instrumental case, existential individualism, grammatical level of the language.

УДК 811.272

Світлана Соколова

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ БІЛІНГВІЗМУ: ВПЛИВ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЧИННИКА

Статтю присвячено визначенню інформативності параметрів, за якими зазвичай оцінюють мовну ідентичність, мовні вподобання та мовні звички населення під час переписів населення та проведення різного роду опитувань. За даними Всеукраїнського перепису населення (2001 р.) проаналізовано співвідношення осіб, мовна самоідентифікація яких збігається або не збігається з національною самоідентифікацією в трьох областях східного регіону, з одного боку, та 5-ти областях західного і м. Києві – з іншого. Зроблено висновок про втрату мовної ідентичності понад половиною етнічних українців Донецької і Луганської областей на користь російської мови і ще більшу русифікацію представників інших етносів. У західному регіоні майже повністю збережена мовна ідентичність українців, росіян та інших народів, відсоток українізації не перевищує 17 %. Дані анкетування, ініційованого Інститутом української мови НАН України, засвідчують, що оцінка власної мовної компетенції в українській і російській мовах є досить суб'єктивним чинником, який має регіональну специфіку. Комфортність спілкування певною мовою не завжди збігається з її реальним використанням, а їх співвідношення також залежить від регіону, де живе інформант. Дані про територіальні особливості білінгвізму слід враховувати під час планування конкретних заходів для зміцнення позицій української мови як державної.

Ключові слова: білінгвізм, мовна самоідентифікація, мовна компетенція, рідна мова, мова повсякденного спілкування, мова комфортного спілкування.